

Кожен з названих парадигмальних аспектів образу та його проявів потребує глибшого і детальнішого дослідження, адже це дозволить краще зрозуміти сутність образу андроїда як невід'ємної складової нового антропологічного міфу, твореного в межах сучасної фантастики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Беланов Я.* Бестиарий: Големы. Безликие роботы из фэнтези. Големы и другие рукотворные существа // Мир фантастики. – 2004. – №11(15) ноябрь. – С.68-71. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mirf.ru/Articles/art513.htm>;
2. *Бобраков-Тимошкин А.* Пражский Голем: легенда и литературный герой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kultura.prag.ru/litera03.htm>;
3. *Делез Ж., Гваттари Ф.* Ризома («Тысяча плато», глава первая) // Альманах «Восток». – 2005. – Ноябрь-декабрь. – № 11-12 (35-36). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_1023.htm;
4. *Лем С.* Фантастика и футурология: Т. 2 / Пер. с пол. Е. Вайсброта; Послел. Е. Яжембского «Забавы и обязанности научной фантастики»; Под ред. В. Борисова. – М.: ООО «Изд-во АСТ»; Ермак, – 2004. – 668 с.;
5. *Литвиненко Т.М.* Міф у сучасній фантастичній літературі // Мова і культура. – К., 2009. – С. 266-270;
6. *Литвиненко Т.М.* Міфологічне поле масової літератури // Література. Соціум. Епоха. Ювілейний збірник на пошану доктора філологічних наук, професора Олександра Астаф'єва / Упор. проф. Ростислав Радішевський і Микола Зимомря. – Київ-Дрогобич: Посвіт, 2012. – Вип.Х. – С.743-753;
7. *Нямцу А.Е.* Тема роботов в фантастике // Нямцу А. Е. Современная фантастика (проблемы теории): Учебное пособие. – Черновцы: Рута, 2004. – С. 37-43;
8. *Эпштейн М.* Кенотип // Эпштейн М. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины. – №21. – 23 сентября. – 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topos.ru/article/2790>.

Микитенко О.О. (Київ, Україна)

Стаття І. Шишманова «Значението и задачата на нашата етнография» (1889) у контексті становлення українсько-болгарських наукових взаємин

У своїй програмній статті «Значението и задачата на нашата етнография» (СбНУ, 1889) І.Д. Шишманов вперше у Болгарії зробив аналіз шляху, який пройшло на той час болгарське та європейське народознавство, визначив завдання подальшої збирацької та наукової діяльності. Стаття, яка і сьогодні залишається серед визначних досягнень болгарської та слов'янської фольклористики та етнології, з'явилася роком пізніше праці «його вчителя» (П. Динєков) М.П. Драгоманова «Науковий метод в етнографії» (1888). Предметом нашої уваги є співзвучність наукових поглядів визначних діячів української та болгарської науки та актуальність їхніх праць для сучасної етнології.

Ключові слова: І. Шишманов, етнологія, славістика, українсько-болгарські зв'язки.

В своей программной статье «Значението и задачата на нашата етнография» (СбНУ, 1889) И.Д. Шишманов впервые в Болгарии представил анализ пути, пройденный к тому времени болгарским и европейским народоведением, определил задачи дальнейшей собирательской и научной деятельности. Статья, которая и сегодня остается среди значительных достижений болгарской и славянской фольклористики и этнологии, появилась годом позже после работы «его учителя» (П. Динеков) М.П. Драгоманова «Науковий метод в етнографіі» (1888). Предметом нашего внимания является созвучность научных взглядов выдающихся деятелей украинской и болгарской науки, а также актуальность их работ для современной этнологии.

Ключевые слова: *И. Шишманов, этнология, славистика, украинско-болгарские связи.*

I. D. Shishmanov was the first in Bulgaria to present in his programme article “The importance and the task of our ethnography” (SbNU, 1889) the analysis of the path covered at that time by Bulgarian and European ethnology and to define tasks of the future collecting and scientific activity. The article, which remains today to be among the most significant achievements of Bulgarian and Slav folklore studies and ethnology, was published one year after “his teacher’s” (P. Dinekov) M. Dragomanov work “The scientific method in ethnography” (1888). The subject of our research is the consonance of scientific views of prominent men of Ukrainian and Bulgarian science, as well as the actuality of their works for the modern ethnology.

Key words: *I. Shishmanov, ethnology, Slav philology, Ukrainian-Bulgarian links.*

У 1889 р. у Софії вийшла друком праця Івана Шишманова «Значението и задача та на нашата етнография», опублікована у першій книзі СбНУ, яка мала значний вплив на розвиток славістичної, зокрема української, фольклористики та етнології. Відзначення в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка 50-річчя започаткування викладання болгарської мови і 40-річчя створення спеціальності «болгарська мова і література» дає нагоду ще раз звернутися до цієї програмної статті відомого болгарського вченого, учня і родича Михайла Драгоманова – Івана Шишманова, який не раз приїздив в Україну і був тісно зв’язаний з її культурними і громадськими діячами [11, 144].

Іван Шишманов (1862-1928) – визначний болгарський науковець, фольклорист і етнограф, професор Софійського університету і громадський діяч, якому по праву належить «одне з чільних місць в історії болгарської культури» [2, 118], а у 80-90-х роках «центральне місце у болгарській фольклористиці» [7, 228]. З його ім’ям пов’язаний новий період у розвитку славістичної фольклористики, що припав на кінець ХІХ – початок ХХ ст. і

був позначений введенням у науковий обіг нового фольклорного матеріалу, розробкою прогресивної наукової методології, постановкою важливих теоретичних завдань та залученням до фольклористичної діяльності багатьох діячів науки і культури. Вчений високої наукової підготовки, широкої ерудиції, І. Шишманов надзвичайно багато зробив у галузі збирання та дослідження болгарської, ширше – слов'янської народної творчості, ґрунтуючись на «порівняльній загально балканській та загальнослов'янській основі» [5, 135]. Серед наукових праць вченого – ряд статей, присвячених українсько-болгарським науковим взаєминам: «Перша зустріч Априлова з Венеліним» (*Първата среща на Априлов с Венелин*, 1898), «Тарас Шевченко, його творчість і його вплив на письменників перед визволенням» (*Тарас Шевченко, неговото творчество й неговото влияние върху писатели преди Освобождението*, 1914), «Студії з болгарського Відродження» (*Студии из областта на българското Възраждане*, 1916), «Роля України в болгарськiм Відродженнi» (1916), «Збірник болгарських народних пісень Априлова з архіву Раковського» (*Априловят сборник от български народни песни из архива на Раковски*, 1919) [9, 44].

Створене І. Шишмановим у 1889 р. при Болгарському науковому товаристві періодичне видання – «Сборник за народно творчество, наука и литература» (згодом – «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» СБНУ), засновником і редактором якого він був, скеровувало болгарське народознавство упродовж багатьох років і відіграло важливу організаційну роль у справі наукового збирання, публікації та дослідження фольклору, стало центром становлення болгарської етнології. Характеризуючи стан фольклорних досліджень того часу, сучасні науковці справедливо зазначають, що першочергове значення для видання мали «процеси збирання та дослідження фольклорних матеріалів, фігура дослідника, а також мета та пріоритети болгарської фольклористики» [3, 108]. Це надзвичайно тонко відчув молодий І. Шишманов. Вже в першому томі збірника він друкує свою програмну статтю «Значення й завдання нашої етнографії» (*Значението и задачата на нашата етнография*, 1889), яка стала «першим ґрунтовним науковим оглядом зробленого в Болгарії в галузі народної творчості і у розвитку європейської фольклористики» [2, 113]. Це була певна відповідь європейським вченим, погляди яких на суть та межі фольклористики на той час різко розходилися між собою, що засвідчила, зокрема полеміка, що розгорнулася у 1884-85 рр. на сторінках лондонського журналу «Folk-Lore», про зміст, завдання та методи, місце науки про фольклор серед інших суміжних дисциплін. У своїй статті Шишманов, закликаючи «бути етнографами», наголошує на необхідності

фіксації «народного знання» в усіх його виявах. У цілому цією працею було визначено той етап суспільного розвитку, коли «національна ідея й обстоювання болгарської ідентичності стають визначальними чинниками як у соціальному житті, так і у фольклористиці» [3, 108].

«Ми стоїмо на порозі двох культур», – наголошує на початку статті Шишманов, зауважуючи, що жодна традиційна народна культура не здатна протистояти проникненню «нової цивілізації» і що не варто «проливати сентиментальні сльози» за минулим, проте треба підсумувати, що було зроблено в галузі «народної словесності і взагалі етнографії» за понад сімдесят років, відколи з'явилися перші друковані зразки болгарської народної поезії [10, 1-2]. Вражає надзвичайно широка і детальна європейська бібліографія з фольклору, яку подає автор. У першу чергу це збірки болгарського фольклору, перша з яких *Народна сръбска песнарица* В. Караджича (1815 р.) містила одну болгарську пісню. Розпорошеність фольклорних матеріалів у численних збірках, публікації у періодичних журналах та газетах – як болгарських, так і іноземних, висували потребу зібрати скарби народної творчості «в одному місці», що зробило би їх більш приступними, як для вітчизняного, так і зарубіжного читача, і тим самим показати, що «і ми маємо славу історію, оригінальну культуру».

Як відомо, зацікавлення фольклором у Шишманова з'явилося у 1879 р., коли йому до рук потрапив збірник братів Миладинових, про що він писав у листі (від 14. 08. 1925 р.) до професора М. Арнаудова [2, 111]. Навчаючись у Відні, Женеві та Лейпцігу, Шишманов знайомиться з «Панчатантра» Т. Бенфая і стає, як зазначав сам, «фанатиком-міграціоністом». Можливість під час перебування у Женеві користуватися багатотою бібліотекою М. Драгоманова, значно розширює наукові погляди І. Шишманова, він знайомиться з російським та українським фольклором, цікавиться працями О.М. Веселовського та інших визначних вчених. Методично-теоретична праця М.П. Драгоманов «Науковий метод в етнографії» (1888) опублікована за рік до статті І. Шишманова. Мабуть, не без впливу Драгоманова, який у 70-і рр. XIX ст. виступив речником політизації українства, а культуру інтерпретував як внутрішню якісну міру історичного процесу, формується у Шишманова думка і щодо «політичного значення» фольклорних досліджень.

Про цей період і вплив М. Драгоманова на становлення Шишманова як фольклориста йдеться у згаданому листі його до М. Арнаудова: «...я вважаю за велике щастя те, що доля звела мене з цією у багатьох відношеннях рідкісною людиною. І яким прекрасним учителем він був! Драгоманов не читав мені лекцій, а обмежився тим, що показав... книги,

які висвітлювали різні питання. Таким чином він давав мені можливість самому скласти думку про ту чи іншу теорію, проблему чи метод... Ніщо його так не тішило, як те, що він бачив, як я самостійно опрацьовую якусь тему. Тому він з радістю зустрів ще першу мою працю в «Сборнику», яку я написав незалежно і далеко від нього, користуючись тільки матеріалами, зібраними в його бібліотеці та бібліотеках Лескіна і Волнера... Забув сказати, що я вдячний Драгоманову і за те, що він познайомив мене зі своєю технікою наукових досліджень» [цит. за: 1, 62].

У болгарській науці неодноразово було зроблено детальний і вичерпний аналіз програмної статті І. Шишманова «Значението и задача та на нашата етнография», показано розуміння Шишмановим поняття фольклору у широкому сенсі слова (як «знання, науку про народ»), що мало принципове значення для розвитку народознавства як науки на обстоюваних ним принципах порівняльного вивчення. Однією з причин, через яку «фольклор не вивчався із належною повнотою», Шишманов вважав брак докладних програм збору матеріалу, вважаючи, що вони мусять «систематично» охоплювати усю сферу народного знання і містити детальні питальники. При цьому, наголошує автор, варто, аби «запитання супроводжувалися бодай короткими зразками, а важливість кожного окремого корпусу матеріалу було викладено ясно і переконливо» [10, 18]. Велика частина успіху експедиції Павла Чубинського, вважає І. Шишманов, полягала саме у попередньо розробленій та широко розповсюдженій серед збирачів детальній «Програмі», за якою проходив збір фольклорного матеріалу у кожній окремій галузі – загальної етнографії, народних вірувань, мови, статистики та економіки, звичаєвого права. Така широка і розгалужена програма досліджень, на його переконання, має проводитися фольклорними товариствами. Такі «народоучні дружества» відіграють провідну роль у зібранні та збереженні народного знання, здатні об'єднати навколо себе місцеву інтелігенцію, у першу чергу вчителів, звернути увагу на «найменш досліджені місцевості», фіксувати фольклорні тексти із варіантами, давати точну паспортизацію текстам тощо. Так, записуючи народні казки, каже науковець, «не задовольняйся тільки одним викладом, спонукай казкаря, аби він повторив тобі оповідь і втретє та доповни її на основі декількох варіантів» [10, 47]. Важливе значення має вимога до збирачів не вдаватися до власних втручань та доповнень зразків фольклору, оскільки спроби редагування і намагання подати «якнайкращі» зразки усної народної творчості нерідко призводили до фальсифікації – «умисної або наївної» – фольклорних творів.

Щодо народних пісень, то найбільший інтерес мають, наголошує І. Шишманов, «юнацькі, історичні, легендарні, обрядові, голосіння і духовні вірші» [10, 31]. Якщо інтерес до епічної народної творчості слов'ян на той час був загальним і широко засвідченим у Європі численними збірками і перекладами, то виокремлення духовних віршів чи голосінь з-поміж інших обрядових жанрів і заклик звертатися до запису цих текстів, на які раніше не звертали увагу, вказувало на те, що Шишманов власним підходом демонстрував входження науки у новий, порівняно із «патріотичним», – «філологічний» етап наукового дослідження. І до речі, дванадцять текстів голосінь із Прилепа у записах Марка Цепенкова було представлено у цьому ж томі «СБНУ» [10, 41-46].

Показовим видається той факт, що серед широкого масиву розглянутих ним праць європейської фольклористики І. Шишманов вирізняє досвід української науки, яка на той час мала у своєму доробку чимало вагомих надбань. Наприкінці XIX – перших десятиріч XX ст., зазначають сучасні українські вчені, «українська етнографія завдяки працям таких учених, як М. Сумцов, Д. Яворницький, І. Франко, В. Гнатюк, В. Шухевич, В. Кузеля, а також М. Грушевський піднялася на вищий науковий щабель. У ній простежується врахування і творчий розвиток досвіду різних шкіл європейської науки цього профілю [4, 25]. На думку І. Шишманова, «перше місце» серед слов'янських фольклористів належить російським, а також українським науковцям. Він називає праці В.Б. Антоновича і М.П. Драгоманова, М.О. Максимовича, М.П. Костомарова, О.О. Потебні, П.О. Куліша, П.І. Житецького, М.Ф. Сумцова, О.П. Косач та ін., звертається до проблем, які висвітлювалися на Третньому археологічному з'їзді, що відбувся у Києві у 1874 р. Докладні бібліографічні виноски і примітки, які подаються у статті, свідчать про досконалу обізнаність вченого з найновішими дослідженнями в галузі народознавства, зокрема працями українських авторів, з якими радить познайомитися «майбутнім фольклористам». Зокрема, І. Шишманов наводить збірник В. Антоновича і М. Драгоманова «Исторические песни малорусского народа» (Київ, 1874) та «Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.» (Женева, 1883, 1885), і закликаючи «збирати історичні пісні з однаковим інтересом, як давні, так і нові», зауважує, що вони «представляють історію народу». Цю думку щодо українських історичних пісень, що вирізняються своїм «багатством і яскравістю», знаходимо у М.П. Драгоманова, який у передмові до свого збірника називає їх «поетичною історією суспільних

явищ у Південній Русі від IX ст. до сучасних подій» [цит. за: 7, 288]. Цікаво, що матеріал українських «дум», хронологічно пізніших за билини Київського циклу, Шишманов застосовує як доказ щодо наявності спільних героїв болгарського – південнослов'янського епосу, тим самим заперечуючи як ненаукову тезу про відсутність у болгар «своєї народної епіки» та відкидаючи тенденційні погляди М. Погодіна та П. Безсонова на фольклор та етногенез українців. Натомість співзвучними до поглядів Шишманова видаються слова І. Франка, який уважав, що в українській народній творчості, як і «в усякій іншій слов'янській», відбилось «духовне життя нації», і що «в усній словесності українця, навіть в тому її складі, який заховала народна пам'ять ще у XIX ст., ми можемо прослідити відбиток усєї історичної долі і всєї культурно-історичної еволюції народу майже з доісторичних, дохристиянських часів до наших днів» [8, 102]. Шукаючи генотип національного світосприймання у фольклорі, Франко-фольклорист порівнює епос українців і південних слов'ян, підкреслюючи, що в українців епос, як правило, поєднується з лірикою, на протипагу чистій епіці південних слов'ян. Шишманов також, звертаючись до питання виконавства історичних пісень, проводить паралель між українською та південнослов'янською народною музикою і вважає за необхідне залучати досвід вивчення творчого доробку українських кобзарів.

В умовах піднесення національного руху 80-90-х рр. XIX ст. наукові пошуки і прагнення болгарської та української прогресивної наукової інтелігенції видаються надзвичайно суголосними. Завдання народної просвіти, формування серед народу власної національної визначеності, збагачення духовних начал, розвиток національної літератури тощо, – ці питання постають перед кращими представниками національної культури – прибічниками ідеї модерної української нації. У цей час інтелектуальний лідер українства – І. Франко пише свою працю «Задачі і метод історії літератури» (1891), обстоюючи думку, що «у нас новіша національна література починає виростати прямо з живого джерела традицій народних» [8, 16], називає першим національним письменником Пантелеймона Куліша, другим – Михайла Драгоманова, обох як «організаторів духовної праці», а третім – Михайла Грушевського, фундаментальна «Історія української літератури» якого вийде у 1924-25 рр., а поки що актуальними залишалися національні концепції та ідейний вплив на духовне життя нації «великого європейця» Михайла Драгоманова, який розглядав пошуки національної самобутності українського народу у контексті загальноєвропейських проблем.

У концепції національної культури, вироблення якої не припинялося в Україні і у ХХ ст., не раз звучали «традиції нашої західної культури» (П. Куліш, Д. Донцов, С. Єфремов, Є. Маланюк та ін.). У цьому сенсі розірваність України між Сходом і Заходом, яка присутня в історіософії, зокрема Є. Маланюка, котру він визначить пізніше як «хрест України», перегукується із думкою І. Шишманова про «роль болгарського народу як посередника між Сходом і Заходом і розсадника культури серед інших слов'ян, а у певному відношенні як перетворювача релігійних поглядів у деяких західноєвропейських народів». І про це ж далі – «близькі стосунки, з одного боку з Візантією та східними народами, [...] а, з іншого, з заходом, не могло не відіграти важливої ролі у розповсюдженні та модифікації прозових (меншою мірою – поетичних) народних творів» [10, 20; 10, 46]. Європейські традиції сприяли освоєнню чужих художніх форм у національному письменстві слов'ян і формували європейську модель розвитку літератури, а з іншого боку сприяли збереженню традиційної культури народу.

Майже через двадцять років професор Іван Шишманов дістане можливість бути свідком і безпосереднім учасником розбудови політичних і культурно-економічних, наукових зв'язків між Україною та Болгарією. Період недовгого перебування болгарської місії та І. Шишманова у якості посла під час гетьманату в Україні (з квітня 1918 р. по березень 1919 р.) [6, 257; 6, 261] збігся із важливими подіями і сподіваннями української громадськості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Горбань І.* Фольклор і фольклористика болгар в Україні. – Львів, 2004; 2. *Динєков П.* Български фолклор. – София, 1959; 3. *Душева М.* Сънищата като обект на научното фолклористично изследване // Български фолклор. – 2006. – 1. – С. 107-112; 4. *Етнографія України: Навч. Посібн. / За ред. проф.. С.А. Макаручука.* – Вид.2-ге, перероб. і доп. – Львів, 2004; 5. *Етнографія на България.* – София, 1980. – Т. I; 6. *Пенчиков К.* Българо-українски дипломатически отношения 1918-1919 г. // Българо-українски връзки през вековете. – София, 1983. – С. 250-266; 7. *Слов'янська фольклористика. Нариси розвитку. Матеріали.* – К., 1988; 8. *Франко І.* Літературно-критичні праці (1890 - 1910) / Зібрання творів у 50 т. – К., 1984; 9. *Художня культура західних і південних слов'ян (XIX – початок ХХ століття).* Енциклопедичний словник. – К., 2006; 10. *Шишманов І.* Значението и задача та на нашата етнографія // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. – 1889. – № 1. – С. 1- 64; 11. *Шумада Н.* Українсько-болгарські фольклористичні зв'язки. – К., 1963.